

คำไทย- คำเทศ

ดาวเรือง วิทยารัฐ*

ภู ใน ภูเขา คำเรียกพื้นที่สูงที่มาจากภาษาตระกูลมอญ- เขมร

ในภาษาไทย *ภูเขา* หมายถึง “พื้นที่ที่มีระดับสูงขึ้นจากพื้นที่รอบ ๆ ๖๐๐ เมตร ขึ้นไป”(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) พจนานุกรมระบุด้วยว่าแม่คำของ *ภูเขา* คือ “ภู ๒”

คำว่า ภู พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายไว้ดังนี้

ภู ๑ น. ดิน แผ่นดิน โลก (ป.ส.)

ภู ๒ น. เนินที่สูงขึ้นเป็นจอม เขา

ส่วนคำว่า *เขา* นั้น พจนานุกรมฉบับเดียวกันให้ความหมายว่า

เขา ๑ น. เนินที่เนินสูงขึ้นเป็นจอมเด่น

เมื่อพิจารณาความหมายของแต่ละส่วนประกอบ จะเห็นได้ว่า *ภูเขา* ในภาษาไทยเกิดจาก ภู ๒+ เขา ๑ จึงนับว่าเป็นคำซ้อนเพราะเป็นการรวมคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ “พื้นที่ที่สูงกว่าบริเวณโดยรอบ” แต่คำว่า *ภู* นั้นไม่ใช้เป็นคำเดียวในภาษาไทยกลาง ต่างจากคำว่า *เข* ที่พบในสถานนามอย่างกว้างขวาง จึงอาจเป็นไปได้ว่าคำว่า *ภู* เป็นคำที่มาจากภาษาไทยถิ่นอื่นหรือภาษาอื่น

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(อีเมล: Daoruang.W@chula.ac.th)

อย่างไรก็ตาม ในรายการคำภาษาไทยดั้งเดิม (Proto-Tai) ของ พิทยาวัฒน์ พิทยาภรณ์ (Pittayaporn, 2009) ก็ไม่พบคำที่สัมพันธ์กับคำว่า ภู แต่พบคำที่ใช้เรียกพื้นที่สูงซึ่งสัมพันธ์กับคำว่า ดอย และ ผา ในภาษาไทยปัจจุบัน (Pittayaporn, 2009, p. 355) ซึ่งคำหลังนี้ในภาษาไทยสมัยอยุธยาตอนต้นพบว่าใช้แทนคำว่า เขา ๑ ได้ เห็นได้จากในลิลิตโองการแข่งน้ำ (ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า) สร้างคำเรียกชื่อภูเขาต่าง ๆ อันเป็นที่ประทับของเหล่าเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูโดยใช้คำว่า ผา เป็นคำหลัก เช่น ผาหลวง คือ เขาพระสุเมรุ ผาเผือก คือ เขาไกรลาส เป็นต้น (วชิรญาณ, 2563) ดังนั้นข้อสันนิษฐานว่า ภู เป็นคำมาจากภาษาตระกูลอื่นจึงมีความเป็นไปได้

หากสำรวจสถานนามในประเทศไทยอย่างคร่าวๆ จะพบว่า ภู ปรากฏในสถานนามในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุดและพบบ้างในภาคเหนือในจังหวัดที่มีเขตแดนติดกับ สปป.ลาว เช่น เชียงราย น่าน พะเยา โดยคำว่า ภู ในสถานนามทั้งสองภาคสามารถปรากฏเป็นคำเดี่ยวได้ เช่น ภูกำพร้าว (ที่ตั้งพระธาตุพนม) ภูพาน ภูชี้ฟ้า ภูเพียง เป็นต้น

ส่วนในภาษาลาวนั้น นอกจากคำว่า พู (ตามอักขรวิธีภาษาลาวปัจจุบัน) จะสามารถปรากฏเป็นคำเดี่ยวแล้ว ยังพบว่ามีคำซ้อน พูเขว เช่นเดียวกันกับภาษาไทย (อ่อนมะนิสอน, 1992, p. 559) ในพจนานุกรมภาษาลาวปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับคำว่า พู ดังนี้

พู ๑ น. ดิน แผ่นดิน โลก

พู ๒ น. หิน หรือดินที่สูงชันกว่าท่ามะดาหลาย, ดอย, ผา.

พูเขา น. เนินหิน หลือดินที่สูงชันขึ้นเป็นจอมเด่น พูมาชะหนาดใหญ่

จะเห็นว่าข้อมูลภาษาลาวค่อนข้างสอดคล้องกับข้อมูลภาษาไทย นอกจากนี้พจนานุกรมภาษาลาวฉบับเดียวกันยังเก็บคำที่ระบุพื้นที่สูงคำอื่นที่ตรงกับภาษาไทย คือ เขว ดอย ผา อีกด้วย แสดงว่าทั้งภาษาไทยและภาษาลาวต่างก็คำใช้เรียกพื้นที่สูงจำนวนหนึ่งร่วมกัน

ดังที่ได้สันนิษฐานไว้ข้างต้นว่า ภ/พ ไม่ใช่คำภาษาตระกูลไท ผู้เขียนจะขอเสนอที่มาเชิงศัพทมูลวิทยาของคำนี้ โดยสืบหาจากภาษาที่น่าจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภาษาตระกูลไทบริเวณฝั่งขวาและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมากที่สุด คือภาษาตระกูลมอญ-เขมร

จากการสืบค้นในคำศัพท์ภาษาตระกูลมอญ-เขมร พบว่าในภาษาสาขากะตือก และบัฮนาริกมีคำว่า “ภูเข” ที่สามารถสืบสร้างคำในภาษาโบราณของบางสาขาย่อยได้เป็น *bru และ *bru: (ธีระพันธุ์ ล.ทองคำ, 2544, น. 193, 453) ทั้งนี้คำที่สืบทอดมาจากคำดังกล่าวยังปรากฏในชื่อชาติพันธุ์บุรีใน อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขากะตือกที่เคลื่อนย้ายมาจาก สปป.ลาว ในภาษาบรูและภาษากูยซึ่งเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยที่พูดภาษาสาขากะตือก คำว่า bru: หมายถึง “ภูเข เนินเขา” (SEALang, 2009)

ดังนั้น ผู้เขียนขอสันนิษฐานจากหลักฐานข้างต้นว่า คำว่า ภ น่าจะเข้ามาในภาษาไทยกลางผ่านภาษาลาวหรือภาษาไทยถิ่นอีสาน และภาษาลาวยืมคำดังกล่าวจากภาษาตระกูลมอญ-เขมรอีกทอดหนึ่ง ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงของเสียงพยัญชนะระเบิดควบเสียง -r ในตำแหน่งต้นพยางค์ไปเป็นเสียงพยัญชนะระเบิด มีลมที่มีฐานกรณ์เดียวกันเป็นปรากฏการณ์ที่พบค่อนข้างสม่ำเสมอในคำยืมจากภาษาตระกูลอื่นในภาษาไทย-ลาว ดังเช่นคำว่า โขง หรือ ของ ในชื่อแม่น้ำโขง/ของ ซึ่งเป็นคำยืมจากภาษาตระกูลมอญ-เขมร kro:ŋ /krɔ:ŋ “แม่น้ำ” (SEALang, 2009) ซึ่งเสียงพยัญชนะควบ kr- เปลี่ยนเป็นเสียง kh- ในกรณีของคำว่า ภ/พ ก็เช่นเดียวกัน เสียง br- ในคำยืม bru: “ภูเข” ได้กลายเป็นเสียง ph- ในภาษาไทย-ลาว

อักขรวิธีของคำนี้ในภาษาไทยและภาษาลาวเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ชวนให้ตั้งคำถามเพราะใช้อักษรแตกต่างกันในภาษาปัจจุบัน ภาษาไทยใช้พยัญชนะ ภ ในขณะที่ภาษาลาวใช้ พ เพื่อแทนเสียง ph- อย่างไรก็ตามผู้เขียนไม่มีข้อมูลเอกสารสมัยเก่าเพียง

พอที่จะอธิบายประเด็นอักษรวิธีได้ ในเบื้องต้นพบคำว่า *ภูเข* ในเอกสารภาษาไทยสมัยกรุงธนบุรี ดังนี้

ให้ทำเบญจาประดับแผงบุเป็นภูเขหาพระมณฑปที่ได้ ตั้งพระโกศบน

ภูเข ประดับฉัตร ภูเข ๓ ชั้น เครื่องสูง ๒ ชั้น

(ประชุมหมายรับสั่ง ภาค 1 สมัยธนบุรี, 2523, น. 23)

จะเห็นว่าภาษาไทยใช้ *ภ* ในอักษรวิธี และยังพบคำว่า *ภูก่* ในเอกสารโบราณจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่บันทึกด้วยอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน-ลาวเก่า (ไม่ระบุศักราช)¹ จะเห็นว่าอักษรวิธีของคำว่า *ภ* ในเอกสารที่พบในประเทศไทยจะใช้ *ภ* ส่วนในภาษาลาวนั้นเนื่องจากผู้เขียนไม่มีข้อมูลเอกสารโบราณจาก สป.ลาวเลย จึงไม่อาจยืนยันได้ว่าในอักษรวิธีภาษาลาวเคยบันทึกคำว่า *ภ* ด้วย *ภ* มาก่อน *พ* หรือไม่

อย่างไรก็ตามเราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า *ภ/พ* “*ภูเข*” ทั้งในภาษาไทยและภาษาลาวต่างมีคำพ้องรูปพ้องเสียงที่เป็นคำบาลี-สันสกฤต (*ภ* ๑ และ *พ* ๑) หมายถึง “ดิน แผ่นดิน โลก” ซึ่งคำนี้ในภาษาต้นทางต้องเขียนด้วย *ภ* อย่างไม่ต้องสงสัย และภาษาไทยยังคงรักษากษณวิธีเดิมไว้ แต่ภาษาลาวได้เปลี่ยนอักษรวิธีมาใช้ *พ* แทน ทำให้คำว่า “*ภูเข*” ในทั้งสองภาษามีคำพ้องรูปพ้องเสียงกับคำว่า *ภ* จากภาษาบาลี-สันสกฤต เป็นไปได้หรือไม่ว่าผู้บันทึกใช้ *ภ* เพราะอาจเข้าใจว่าคำนี้มาจากภาษาบาลี-สันสกฤต เพราะ *ภ/พ* ก็ไม่ใช่คำภาษาไทย-ลาว เช่นกัน จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า *ภ* ใน *ภูเข* เป็นคำที่ลากเข้าความของผู้รู้ (Learned Etymology ใน เสฐียรโกเศศ, 2517, น. 224) เนื่องจาก

¹ เอกสารเรื่อง “ธาตุห่อ” หรือ “พื้นธาตุ” สมบัติวัดมหาชัย จังหวัดนครพนม ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์ภาพถ่ายข้อมูลจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชู ภูศรี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และนายปกรณ์ ปุกหุด วิทยากรประจำพิพิธภัณฑ์วัดมณีวนาราม จ.อุบลราชธานี

คำยืมจากภาษาตระกูลมอญ-เขมรที่ใช้เรียก “พื้นที่ที่มีระดับสูงกว่าพื้นที่รอบ ๆ” ที่เข้ามาในภาษาไทย-ลาวเกิดพ้องเสียงกับคำยืมจากภาษาบาลี-สันสกฤต เมื่อบันทึกคำนี้เป็นลายลักษณ์อักษรจึงอาจตีความไปว่ามีความหมายสัมพันธ์กัน

ดังนั้นในที่มาเชิงศัพทมูลวิทยาของคำซ้อนในภาษาไทยจึงอาจมีความซับซ้อนทั้งนี้เป็นผลจากการสัมผัสภาษาระหว่างกลุ่มคนที่พูดภาษาหลากหลายในภูมิภาคนี้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ธีระพันธ์ ล.ทองคำ. (2544). *ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้: ความรู้พื้นฐานเพื่อการวิจัยและพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- ราชบัณฑิตยสภา. (2554) *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. สืบค้นเมื่อ 18 ธันวาคม 2563 จาก dictionary.orst.go.th
- วชิรญาณ. (2563). *ลิลิตโองการแช่งน้ำ*. สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2563 จาก vajirayana.org/ลิลิตโองการแช่งน้ำ/ลิลิตโองการแช่งน้ำ-ประกาศแช่งน้ำโคลงห้า.
- เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน). (2517). *นิรุกติศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

ภาษาต่างประเทศ

- อ่อนมะนิสอน, ทองคำ. (1992). *วัดเจนนานุกมพาสาลาว*. วังจัน: โรงพิมพ์วังจัน.
- Pittayaporn, Pittayawat. (2009). *The Phonology of Proto- Tai*. (Doctoral dissertation). Cornell University, Newyork.
- SEALang. (2009). *Mon- Khmer Comparative Dictionary*. Retrieved December 24, 2020, from sealang.net/monkhmer/dictionary.